

Dehumanizacja Obcego. Rola sztuki popularnej w uświadamianiu problemu na przykładzie *Men Against Fire* (2016)

Streszczenie: Dehumanizacja to – w najbardziej ogólnym sensie – proces zanegowania człowieczeństwa drugiej osoby. Problem ten, rozpatrywany przede wszystkim na gruncie psychologii społecznej, posiada silne konotacje pedagogiczne. Celem artykułu jest ukazanie potencjalnego znaczenia sztuki popularnej dla edukacji międzykulturowej, a dokładnie ukazanie roli, jaką sztuka ta może pełnić w uświadamianiu problemu dehumanizacji Obcego. Aby osiągnąć zamierzony cel, w tekście wskazano na zasadność obecności sztuki popularnej w edukacji, przedstawiono pojęcie Obcego, czyli osoby znajdującej się poza horyzontem doświadczenia danego człowieka, poza daną społecznością, poznawczo niebezpiecznego, oraz zarysowano zagadnienie dehumanizacji.

Egzemplifikację przeprowadzono na przykładzie piątego odcinka trzeciej serii brytyjskiego serialu science fiction *Black Mirror – Men Against Fire* (2016). Rozważania prowadzone są z perspektywy nowocześnie rozumianej edukacji estetycznej, nawiązującej koncepcyjnie do polskiej teorii wychowania estetycznego. Zorientowana humanistycznie, nowoczesna edukacja estetyczna musi być realizowana w duchu pluralizmu i międzykulturowości; powinna także przyczyniać się do rozwijania całokształtu osobowości człowieka: od jego wrażliwości estetycznej i orientacji moralnej, po zdolność krytycznego myślenia i kreatywność. Artykuł wskazuje na możliwości wykorzystania sztuki popularnej w edukacji poprzez budowanie teoretycznych kontekstów interpretacyjnych.

Słowa kluczowe: edukacja międzykulturowa, dehumanizacja, edukacja estetyczna, sztuka popularna, Obcy

Wprowadzenie – sztuka (popularna) w edukacji (międzykulturowej)

Właściwe terazniejszości zatarcie granic między sztuką i rzeczywistością „pozbawiło sztukę nimbu niezwykłości, a nawet świętości” (Dziemidok, 2002, s. 315), lecz nie umniejszyło jej wartości edukacyjnej. Można zaryzykować stwierdzenie, że stało się dokładnie odwrotnie. Bliska życiu sztuka ograniczyła swój wymiar formujący i moralizatorski, zwiększając jednocześnie nieoceniony we współczesnej edukacji potencjał analityczno-krytyczny (zob. Kwiatkowska-Tybulewicz, 2016). Biorąc pod uwagę trudności ze zdefiniowaniem pojęcia sztuki, nie sposób wyłączyć z jej pola znaczeniowego sztuki popularnej (zob. Lisiecka, 2022b). Sztuki wszechobecnej, bogatej, zróżnicowanej. Sztuki będącej głównym przedmiotem zainteresowania większości ludzi (Jakubowski, 2020).

W literaturze pedagogicznej wciąż funkcjonuje przekonanie, że obszar kultury i sztuki popularnej jest przede wszystkim miejscem zabawy i rozrywki, że stanowi „przestrzeń, w której do poruszania się nie są potrzebne żadne kompetencje” (Jakubowski, 2017, s. 16). Sztukę popularną niesłusznie traktuje się jako przestrzeń „anty wzorów estetycznych” kształtującą zły gust wychowanków i oddalającą ich od „kultury wysokiej”, którą należy zwalczać (Jakubowski, 2010). Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywać można m.in. w dominującym w polskim szkolnictwie tradycyjnym podejściu do wychowania estetycznego, w którym sztukę utożsamia się właśnie ze „sztuką wysoką”, a kompetencje z umiejętnością modelowego odczytywania kodów estetycznych i kulturowych. Kluczowe dla edukacji estetycznej pojęcia nie uwzględniają wielu przemian, jakie zaszły w ubiegłym stuleciu w dziedzinach sztuki, estetyki, filozofii, socjologii, pedagogiki czy praktyk społecznych, przez co podejście tradycyjne staje się anachroniczne i niewystarczające (zob. Jakubowski, 2021; Lisiecka, 2022b). Ograniczone ramy niniejszego tekstu nie pozwalają na rozwinięcie powyższych wątków; podkreślić należy jednak, że sztuka popularna wcale nie musi być bezwartościową rozrywką, banalną zarówno pod względem treści, jak i estetycznej formy, a przystępność odbioru i popularność, którymi charakteryzuje się część dzieł sztuki popularnej, mogą stanowić w edukacji niezaprzeczalne atuty. W kontekście podjętego tutaj tematu warto mieć na uwadze, że teksty kultury popularnej zawierają „nader trafne analizy procesów społecznych. To właśnie dzięki nim, możemy lepiej dostrzec rozmaite uwikłania polityki, manipulatorskie zabiegi władzy

oraz rozmaite lęki cywilizacyjne. Nasz świat na pewno nie jest wspaniały, ale to właśnie w nim przyszło nam żyć i dzięki takim historiom serwowanym przez kulturę popularną czasem możemy go lepiej zrozumieć” (Jakubowski, 2020, s. 105).

Przedstawione w niniejszym artykule rozważania prowadzone są z perspektywy edukacji estetycznej nawiązującej koncepcyjnie do myśli polskiej teorii wychowania estetycznego, która zakłada, że różnorakie dobra kulturowe, poszerzając świadomość człowieka, otwierają przed nim świat wartości i umożliwiają głębsze rozumienie życia. Interpretacja tych dóbr odgrywa kluczową rolę w dążeniu do poznania natury istoty ludzkiej (Pankowska, 2007). Zorientowana humanistycznie, nowoczesna edukacja estetyczna musi być realizowana w duchu pluralizmu i międzykulturowości (Pankowska, 2007), powinna także przyczyniać się do rozwijania całokształtu osobowości człowieka: od jego wrażliwości estetycznej i orientacji moralnej, po zdolność krytycznego myślenia i kreatywność (Wojnar, 2007). Celem artykułu jest ukazanie potencjalnego znaczenia sztuki popularnej dla edukacji międzykulturowej, a dokładnie ukazanie roli, jaką sztuka ta może pełnić w uświadamianiu problemu dehumanizacji Obcego. Pytanie badawcze przyjmuje zatem następującą postać: W jakim zakresie sztuka popularna może mieć istotne znaczenie dla edukacji międzykulturowej i czy może ona pełnić rolę w uświadamianiu ludziom – nie tylko młodym – problemu dehumanizacji Obcego? Egzemplifikacja zostanie przeprowadzona na przykładzie *Men Against Fire* (2016) – piątego odcinka trzeciej serii brytyjskiego serialu science fiction *Black Mirror*.

Obcy

Obcość jest kategorią otwartą, podobnie jak Swojskość i Inność, uwarunkowaną społecznie i historycznie (Nikitorowicz, 2012). Magdalena Środa pisze: „Pragnienie porządkowania świata według kategorii wyznaczających granice i zależności między swoimi i obcymi, porządkiem i chaosem jest odwieczną aspiracją naszej nienasyconej kultury i konstytucji naszej podmiotowości. Figury obcego i innego są też od wieków narzędziem władzy, która obcych identyfikuje, obcymi straszy, przed obcymi chroni, zapewniając sobie w ten sposób legitymizację i względną trwałość. W tym kontekście obcy to pojęcie puste – można mu nadać dowolną treść” (Środa, 2020, s. 7). Najogólniej rzecz ujmując, Obcy jest kimś spoza kręgu My, spoza kręgu naszej wiedzy, naszego doświadczenia, osobą nieprzynależącą do grupy, środowiska, to –

na przykład – obywatel innego państwa, człowiek innej kultury (Welskop, 2014). Obcość ma charakter zewnętrzny, przeciwstawny, zawsze odnosi się do ustanowionych granic (Środa, 2020). Obcy to ktoś spoza naszego świata, porządku, habitusu, ktoś zawierający w sobie radykalną różnicę. Jego obecność narusza ramy, w jakich funkcjonujemy, a to z kolei może wywoływać lęk. Inny natomiast to „nie taki sam”, drugi, dalszy, odmienny, zmieniony. Inność określana jest jako wyraźne odróżnianie się od reszty elementów tego samego rodzaju (Welskop, 2014). W przypadku Obcego możemy mówić o braku przynależności. Inny zaś, choć marginalizowany, w dalszym ciągu pozostaje częścią zbiorowości. Obcość przybiera charakter kolektywny, Inność – indywidualny (Środa, 2020). Pozytywnie wartościowany Inny nie jest Obcym, może nawet stać się Swoim. Inny zostanie Obcym, gdy jest wartościowany negatywnie, gdy jego obecność jest niepokojąca lub zagraża poczuciu bezpieczeństwa (Welskop, 2014). Postrzeganie Obcego jako dzikusa, ludożercę czy poganina stanowiło uzasadnienie dla niewolnictwa i kolonializmu, który służył m.in. cywilizowaniu tzw. niższych kultur (Pachowicz, 2018). Od wieków dehumanizacja Obcego sprowadza się do postrzegania go jako mniej ludzkiego, a bardziej zwierzęcego, przynależącego do świata natury (Środa, 2020). Magdalena Środa zauważa: „Obcości się boimy i dlatego staramy się ją zdehumanizować, odseparować się od niej, budując świat zamieszkały przez naszych. Dehumanizujemy innych, by reprezentowali obcość – separacja jest wtedy i łatwiejsza, i konieczna. Wobec obcych zajmujemy postawę ogrodniczą; pozbywamy się ich jak chwastów albo przycinamy na nasz obraz i podobieństwo” (Środa, 2020, s. 10).

Dehumanizacja Obcego

Dehumanizacja to odczłowieczenie, pozbawienie Innych cech ludzkich (Winclaw, 2016). Według Philipa Zimbardo „Dehumanizacja jest konstruktem mającym kluczowe znaczenie dla zrozumienia przez nas nieludzkiego traktowania człowieka przez człowieka. Dehumanizacja występuje wtedy, gdy pewne istoty ludzkie uważają inne istoty ludzkie za wykluczone z kategorii moralnej, jaką stanowi osoba ludzka. Obiekty tego procesu psychicznego tracą swój status ludzki w oczach tych, którzy ich dehumanizują.

Przez uznanie pewnych jednostek lub grup za pozbawione człowieczeństwa ci, którzy dokonują tej dehumanizacji, zawieszają moralność, jaka zazwyczaj rządzi przemyślanymi działaniami wobec bliźnich” (Zimbardo, 2008, s. 317). Dehumanizacja jest kluczowym procesem dla uprzedzeń, rasizmu

i dyskryminacji. Stanowi jeden z mechanizmów psychologicznych, mechanizmów odłączania moralnego, który jednostki stosują w celu przekształcenia własnych krzywdzących działań w czyny akceptowane moralnie. Mechanizm ten polega na zrekonstruowaniu percepcji ofiar tak, aby uznać je za zasługujące na karę, obarczając je winą, dehumanizując, postrzegając jako nie zasługujące na „szlachetną troskę, którą zachowujemy dla naszych bliźnich – istot ludzkich” (Zimbardo, 2008, s. 321).

Badania z zakresu psychologii społecznej dowodzą, że ludzie mają naturalną skłonność do traktowania człowieczeństwa jako esencjalnej właściwości własnej grupy i odmawiania go przedstawicielom grup Obcych (zob. Baran, 2007). W konsekwencji jedynie Swoim przypisuje się takie ludzkie cechy jak inteligencja, kreatywność i zdolność przeżywania ludzkich uczuć (emocji wtórnych). Co więcej, dehumanizacja ma miejsce nie tylko w sytuacji konfliktu czy rywalizacji, ale także wtedy, gdy brak ku temu realnych powodów (Baran, 2007). Kategoryzacja otoczenia społecznego (w tym stereotypizacja) jest przejawem ekonomii naszego systemu poznawczego. Uogólnienia zwalniają z obowiązku dokonywania indywidualnych charakterystyk. Kategoryzacje mogą jednak prowadzić do błędów atrybucji polegających np. na tym, że sukcesy Obcych przypisujemy czynnikom zewnętrznym, a porażki wewnętrznym, natomiast w przypadku członków własnej grupy postępujemy dokładnie odwrotnie (Baran, 2007). Kiedy grupa Obcych popełni czyn naganny moralnie, to wynika to z ich własności wewnętrznych, a nie okoliczności zewnętrznych; w przypadku grupy własnej ponownie jest odwrotnie. Skrajną postacią atrybucji wewnętrznych w stosunku do Obcych jest schemat przyczynowości diabolicznej – przekonanie, że Obcymi kieruje intencja zniszczenia obowiązującego porządku moralnego, przejęcie władzy, kreowanie zła (Citlak, 2018). Wśród czynników wspierających procesy stereotypizacji, wykluczenia Obcych i dehumanizacji należy wymienić także skłonność do dogmatyzmu, rozumianą jako zjawisko poznawcze, przejawiającą się dążeniem do zbudowania spójnego, zamkniętego systemu przekonań, nietolerancją wieloznaczności, zmienności, które stanowią źródło lęku (Citlak, 2018), a także etnocentryzm.

Dehumanizacja może przyjmować formy animalizacji, demonizacji, biologizacji, mechanizacji czy uprzedmiotowienia (zob. Winclaw, 2016). Może być jawna lub subtelna. Na poziomie zachowań, działań przejawia się w aktach agresji, dyskryminacji, a nawet eksterminacji. Na poziomie języka zaś przybiera postać etykiet („czarnuch”) oraz narracji budowanych z użyciem słów wzbudzających negatywne emocje poprzez eksponowanie elementów

łękotwórczych, agresji, obrzydzenia, gniewu, frustracji („szkodnik”, „robak”, „zepsucie”). Charakterystyczne są także nawiązania do negatywnych kategorii moralnych, takich jak „zło”, „grzech”, obciążających moralnie Obcego (Citlak, 2018). Należy podkreślić, że językowy dyskurs dehumanizujący jest zbudowany na pojemnych znaczeniowo kategoriach. Celem jego autorów jest kreowanie nowej rzeczywistości, a nie jej neutralny opis (Citlak, 2018).

Men Against Fire (2016)

Men Against Fire (2016) w reżyserii Jakoba Verbruggena to piąty odcinek trzeciej serii brytyjskiego serialu science fiction *Black Mirror*, emitowanego od 2011 roku. Serial porusza problemy współczesnego społeczeństwa, szczególną uwagę kierując na negatywne konsekwencje rozwoju nowych technologii. Przedstawiona w omawianym odcinku historia rozgrywa się najprawdopodobniej w niedalekiej, ale trudnej do dokładnego określenia przyszłości, być może na terenie Europy Wschodniej lub Południowej – miejsce również nie jest sprecyzowane. Akcja toczy się w bazie wojskowej, której podstawowym zadaniem jest chronienie miejscowej ludności przed atakami tzw. *roaches* (karaluchów), humanoidalnych mutantów, przypominających odstręczające połączenie zombie z wampirem. Zgodnie z duchem serialu, mamy do czynienia z futurystyczną wizją świata. Żołnierzy stacjonujących w jednostce udoskonalono, wszczepiając im do mózgow specjalne implanty neuronalne (MASS), dzięki którym mogą korzystać z rozszerzonej wersji rzeczywistości. Implant umożliwia żołnierzom dostęp do potrzebnych na polu walki danych i informacji. Ponadto oprogramowanie nagradza wyróżniających się żołnierzy spersonalizowanymi sennymi marzeniami o charakterze erotycznym. Protagonistą odcinka jest nowicjusz Stripe (w tej roli Malachi Kirby), którego poznajemy podczas pierwszej akcji przeciwko karaluchom. Od początku staje się oczywiste, że z karaluchami „coś jest nie tak”. Zresztą już samo określenie *roaches* konotuje historyczne skojarzenia. Jednakże siłą *Men Against Fire* nie jest element zaskoczenia, którego można by się spodziewać po produkcji fantastycznonaukowej, lecz szersze ujęcie problemu świadomości współczesnego człowieka (Lisiecka, 2022).

Wskutek uszkodzenia implantu młody żołnierz orientuje się, że *roaches* tak naprawdę nie są potworami, lecz zwykłymi ludźmi, którzy zostali skazani na zagładę jako nosiciele niepożądanych cech; karaluchy nikogo nie atakują, a jedynie próbują przetrwać. Implant manipulował obrazem świata, który widzieli żołnierze, nakładając na twarze niewinnych osób odrażające maski

budzące strach i odbierające człowieczeństwo. Kluczowym momentem fabuły nie wydaje się chwila odkrycia prawdy, ale rozmowa Stripe'a z wojskowym psychologiem Arquettem (Michael Kelly). Rzeczowy i chłodny sposób, w jaki psycholog wyjaśnia żołnierzowi zasady i cel działania implantów (mimo że sama treść przemowy nie zaskakuje widza), jest zdecydowanie niepokojący. Konkluzja brzmi następująco: wojsko nie potrzebuje już najnowocześniejszej broni, nie potrzebuje również wielopoziomowej maszyny propagandy, ponieważ za pomocą małego implantu jest w stanie nałożyć na świat widziany oczami żołnierza odpowiedni filtr, eliminując tym samym toczący armię przez dziesięciolecia problem empatii (Lisiecka, 2022). Tytuł oraz fabuła odcinka są bezpośrednim nawiązaniem do wzbudzającej kontrowersje książki generała Samuela L.A. Marshalla *Men Against Fire: The Problem of Battle Command* z 1947 roku. Autor publikacji twierdzi, że podczas drugiej wojny światowej ponad 70 procent żołnierzy unikało strzelania ze swoich karabinów, nawet wobec bezpośredniego zagrożenia życia, a ci, którzy się na to zdobyli, nie celowali w głowę przeciwnika (Lisiecka, 2022). Marshall próbował dowieść, że większość ludzi nie jest z natury mordercami. W *Men Against Fire* maska zombie nałożona na twarz karalucha odbiera mu ludzkie oblicze, wraz z odpowiednio formowanym językiem nadbudowuje narrację dehumanizującą, daje żołnierzowi poczucie spełnienia dobrego uczynku, uspokaja jego sumienie. Obecnie w działaniach wojennych wykorzystuje się samonaprowadzające rakiety, drony i humanoidalne roboty – w tych przypadkach również nie ma miejsca na kontakt „twarzą w twarz”, na relację „Ja – Ty”, nie ma zatem problemu empatii.

Można przyjąć, że w omawianym odcinku mamy do czynienia z przedstawieniem, wyniesionego na wyższy poziom technologiczny, procesu, który Philip Zimbardo określa mianem budowania „nienawistnej wyobraźni”, wyobraźni posiadającej moc tworzenia wroga. Zimbardo pisze:

Jeżeli elita władzy chce zniszczyć wrogą nację, wykorzystuje ekspertów od propagandy do stworzenia programów nienawiści. Czegóż takiego potrzebują obywatele jednego społeczeństwa, by tak bardzo znienawidzić obywateli drugiego, by chcieć ich odseparować, dręczyć, a nawet zabić? Potrzebna jest do tego „nienawistna wyobraźnia”, psychologiczna konstrukcja, która za pomocą propagandy zostaje zagnieżdżona głęboko w umysłach ludzi, przemieniając innych we „Wroga”. Taki obraz stanowi dla żołnierza najpotężniejszy motyw działania, ładując jego karabin amunicją nienawiści i strachu. Obraz odrażającego wroga, będącego zagrożeniem dla dobrobytu jednostek oraz bezpieczeństwa

narodowego, powoduje, że matki i ojcowie wysyłają synów na wojnę, oraz pozwala rządcom tak przedstawiać priorytety, by przekuć miecze w miecze zniszczenia.

To wszystko dokonuje się za pomocą słów i obrazów. Można tu nieco zmodyfikować stare porzekadło: Kamienie i kije mogą połamać Ci kości, ale wyzwiska nierzadko mogą Cię zabić. Proces zaczyna się od stworzenia stereotypowego obrazu innego człowieka, jego zdehumanizowanego postrzegania jako bezwartościowego, ale zarazem wszechpotężnego Obcego, istoty demonicznej, abstrakcyjnego potwora, jako fundamentalnego zagrożenia dla czczonych przez nas wartości i przekonań. W obliczu rozpętanego publicznie strachu oraz zbliżającego się zagrożenia ze strony wroga rozsądni ludzie postępują irracjonalnie, osoby niezależne działają w sposób bezmyślnie konformistyczny, a pacyfiści postępują jak wojownicy. Dramatyczne obrazy przedstawiające wroga na plakatach w telewizji, na okładkach czasopism, w filmach i Internecie odbijają się w zakamarkach układu limbicznego, prymitywnego mózgu wyposażonego w potężne emocje w postaci strachu i nienawiści (Zimbardo, 2008, s. 33).

Jak w większości odcinków serialu *Black Mirror*, tak i w *Men Against Fire*, widz nie otrzymuje ani oczywistych odpowiedzi, ani nie doświadcza katartycznej ulgi. Poznanie prawdy przez protagonistę i jego moralny sprzeciw nie prowadzą do żadnego „szczęśliwego zakończenia”. Uświadomiwszy sobie perspektywę dalszego życia z koszmarnymi (dosłownie) wyrzutami sumienia, bohater poddaje się i wybiera kłamstwo oraz iluzję oferowaną mu przez MASS. Fabuła jedynie w niewielkim stopniu przybliży odbiorcom postać Stripe’a. Prawie nic nie wiadomo o jego przeszłości i motywacji. Być może jest to zabieg celowy. W końcu Stripe to tylko jeden z wielu anonimowych żołnierzy wykonujących rozkazy „idące z góry” (zob. Zimbardo, 2008), który nieświadomy konsekwencji zgodził się na wszczęcie implantu ograniczającego jego świadomość, zdolności odczuwania i wartościowania. Pozornie proste antywojenne przesłanie odcinka serialu stanowi jedynie tło dla głębszych rozważań nad różnymi sposobami wyzbywania się człowieczeństwa (Lisiecka, 2022).

Uwagi końcowe – propozycje kontekstów teoretycznych dla dyskusji w duchu edukacji międzykulturowej

Przywdziewająca różnorodne „kostiumy” sztuka popularna komentuje „rozmaite aspekty naszego świata i w tym właśnie tkwi jej edukacyjny poten-

cjał” (Jakubowski, 2020, s. 105). Jak każda sztuka, także sztuka popularna, daje się odczytywać na różne sposoby, pobudza do refleksyjnego myślenia o rzeczywistości, otwiera na nieoczywiste konteksty i pola dyskusji. Poniżej przedstawiono kilka propozycji odniesień teoretycznych, nawiązujących do omawianego odcinka serialu *Black Mirror*, możliwych do rozwinięcia i wykorzystania w praktyce edukacyjnej. Propozycje te pozwolą nauczycielowi na zbudowanie kontekstu/ów dla uczniowskiej interpretacji. Załączone przypisy odsyłają do pomocnej literatury przedmiotu.

Wybrane konteksty:

- psychologiczno-społeczny: psychologiczne i społeczne podstawy dehumanizacji Obcego (Citlak, 2015) oraz jej przejawy na poziomie języka (Baran, 2011; Citlak, 2018);
- estetyczno-społeczny: zombie jako Obcy – możliwości interpretacyjne interdyscyplinarnej kategorii wstępu na przykładzie metaforycznej figury żywego trupa (Lisiecka, 2022a, 2022b; Olkusz, 2016);
- społeczno-technologiczny: media jako narzędzie wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem; krytyczne rozumienie mediów cyfrowych (Batorowska, Klepka i Wasiuta, 2019; Ptaszek, 2019);
- etyczno-technologiczny: roboetyka – etyczne implikacje stosowania robotów przez wojsko (Lubiszewski, 2011; Sajduk, 2014);
- psychologiczno-filozoficzny: psychologiczne teorie empatii w kontekście poglądów filozoficznych wybranych autorów (Gulin, 2006);
- estetyczno-kulturowy: kultura wizualna wobec konfliktów i aktów przemocy (Pater-Ejgierd, 2010; Zydrowicz, 2018).

Celem niniejszego tekstu było ukazanie potencjalnego znaczenia sztuki popularnej dla edukacji międzykulturowej, a dokładnie roli, jaką sztuka ta może pełnić w uświadamianiu problemu dehumanizacji Obcego. Sztuka popularna poprzez swoją aktualność i zanurzenie w życiu społecznym umożliwia wprowadzanie do edukacji tematów, które ze względu na specyficzny dobór tekstów kultury do podstawy programowej rzadko goszczą w klasach szkolnych. Tematów ważnych, palących, często trudnych. Niezależnie od okoliczności systemowych nauczyciele, podążając za zainteresowaniami uczniów, powinni wykorzystywać popularność i polemiczność dzieł popkultury, aby otwierać pola do krytycznych analiz oraz osadzonych w interesujących kontekstach dyskusji, prowadzących do wartościowych wniosków.

Bibliografia

- Baran, T. 2007. *Dehumanizacja w stosunkach międzygrupowych. Czy „obcy” to też człowiek?*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Baran, T. 2011. Pomiar zjawiska inbrahumanizacji „obcych” poprzez atrybucję słów typowo ludzkich i typowo zwierzęcych. *Psychologia Społeczna*. **6**, 3 (18), ss. 202–213.
- Batorowska, H., Klepka, R. i Wasiuta, O. 2019. *Media jako instrument wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem*. Kraków: Libron.
- Citlak, A. 2015. Dehumanizacja – zaburzenie i patologia czy permanentny stan ludzkiego umysłu? Spojrzenie z perspektywy psychologii poznania społecznego. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. **37** (1), ss. 13–34.
- Citlak, A. 2018. Psychologiczne i językowe uprzedmiotowienie obcych (stereotypizacja i dehumanizacja wrogów). *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. **40** (4), ss. 7–30.
- Dziemidok, B. 2002. *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*. Warszawa: PWN.
- Gulin, W. 2006. Filozoficzne korzenie empatii. *Studia Psychologica*. **6**, ss. 207–220.
- Jakubowski, W. 2010. Kultura i sztuka popularna jako obszar działań edukacyjnych. *Ars inter Culturas*. **1**, ss. 35–45.
- Jakubowski, W. 2017. Pedagogika popkultury – prolegomena. W: Jakubowski, W. red. *Pedagogika kultury popularnej – teorie, metody i obszary badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, ss. 15–27.
- Jakubowski, W. 2020. Popkulturowe ilustracje utopii społecznych, czyli o edukacyjnym potencjale kultury popularnej. W: Włodarczyk, R. red. *Utopia a edukacja*. Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, ss. 91–108.
- Jakubowski, W. 2021. *Edukacja w popkulturze – popkultura w edukacji (szkice z pedagogiki kultury popularnej)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Kwiatkowska-Tybulewicz, B. 2016. *Wychowawcze aspekty sztuki współczesnej. Z perspektywy pedagogiki krytycznej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lisiecka, A. 2022a. Możliwości interpretacyjne kategorii wstępu na przykładzie popkulturowej figury zombie. Perspektywa edukacji estetycznej. *Studia Edukacyjne*. **64**, ss. 129–146.

- Lisiecka, A. 2022b. *Pedagogiczne spojrzenie na kategorię wstępu w sztuce popularnej. Propozycje interpretacyjne dla wybranych fenomenów*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Lubiszewski, D. 2011. Roboty na polu walki. Pomiędzy etyką a robotyką. *Pomiary Automatyka Robotyka*. **15**, ss. 87–91.
- Nikitorowicz, J. 2012. Fenomen wielokulturowości i prognozy rozwoju ku międzykulturowości. *Edukacja Międzykulturowa*. **1**, ss. 47–66.
- Olkusz, K. 2016. Jak „ugryźć” temat? Wieloaspektowość figur zombie. W: Olkusz, K. red. *Zombie w kulturze*. Kraków: Ośrodek Badawczy Facta Ficta, ss. 17–29.
- Pachowicz, M. 2018. Inny, czyli kto? Obszary i podmioty inkluzji. W: Gołębiak, B.D. i Pachowicz, M., red. *Ku inkluzji społeczno-kulturowej w szkole. Od pedagogiki klasy do pedagogiki włączającej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, ss. 45–60.
- Pankowska, K. 2007. Teoria wychowania estetycznego w zmieniającej się rzeczywistości. W: Wilkoszewska, K. red. *Wizje i re-wizje. Wielka księga estetyki w Polsce*. Kraków: Universitas, ss. 877–885.
- Pater-Ejgierd, N. 2010. *Kultura wizualna a edukacja*. Poznań: Fundacja Tranzyt.
- Ptaszek, G. 2019. *Edukacja medialna 3.0. Krytyczne rozumienie mediów cyfrowych w dobie Big Data i algorytmizacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sajduk, B. 2014. Pojęcia wojny i odwagi na polu walki w świetle zmian wywołanych rewolucją w robotyce. W: Borowiec, P., Kłosowicz, R. i Ścigaj P. red. *Odmiany współczesnej nauki o polityce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 267–279.
- Środa, M. 2020. *Obcy, inny, wykluczony*. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria.
- Welskop, W. 2014. Socjologiczne ujęcie „Innego” w szkole. *Edukacja Humanistyczna*. **1** (30), ss. 209–216.
- Winclaw, D. 2016. Obcy czy po prostu Inny? Wybrane etyczne aspekty dehumanizacji. *Kultura i Wartości*. **19**, ss. 93–115.
- Wojnar, I. 2007. O edukacji estetycznej – głos pedagoga humanisty. W: Wilkoszewska, K. red. *Wizje i re-wizje. Wielka księga estetyki w Polsce*. Kraków: Universitas, ss. 871–875.
- Zimbaro, P. 2008. *Efekt Lucyfera*. Warszawa: PWN.
- Zydorowicz, J. 2018. *Kultura wizualna w dobie terroryzmu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

Dehumanization of the Other. The role of popular art in raising awareness of the problem. The case of *Men Against Fire* (2016)

Abstract: Dehumanization is – in the broadest sense – the process of depriving a person of positive human qualities. This problem, considered mainly in the field of social psychology, has strong pedagogical significance. The article is aimed to show the potential importance of popular art for intercultural education, precisely: to show the role that popular art can play in raising the awareness of the problem posed by dehumanization of the Other. To achieve the intended goal, the author indicates the justified presence of popular art in education, introduces the concept of the Other, i.e. a person who is beyond the horizon of a given person's experience, who is outside a given community or is cognitively dangerous, and outlines the issue of dehumanization.

The exemplification was conducted on the example of the episode of the British science fiction series *Black Mirror – Men Against Fire* (2016). The considerations are carried out from the perspective of contemporary aesthetic education, which refers conceptually to the Polish theory of aesthetic education. Humanistically oriented, contemporary aesthetic education must be conducted in the vein of pluralism and interculturalism; it should also contribute to the development of a person's holistic personality: from their aesthetic sensitivity and moral orientation, to their ability of critical thinking and creativity. In the article, the possibilities are indicated of using popular art in education by building theoretical interpretive contexts.

Keywords: aesthetic education, intercultural education, dehumanization, popular art, The Other

Translated by Alicja Lisiecka